

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 797-807.
Geliş Tarihi-Received: 11.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 08.09.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1341413

Türkçede Birleşik Fiilli Renk Adları

*Color Names with Compound Verbs in Turkish***

Salim KÜÇÜK*

Öz

Türkçede renkler üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Orhun yazıtlarından günümüze bu konu yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından farklı sahalarda çeşitli yöntemlerle ele alınmış bildiri, makale, kitap, sözlük ve tez boyutunda incelenmiştir. Türkiye Türkçesinde renklerin sayısı, yazılı ve sözlü dilde kullanım özellikleri ve sistematığı, atasözü ve deyimlerdeki kullanımı, biçim, anlam ve kavram boyutu, yer, kişi, hayvan (at donu ve nişanları), bitki ve nesne adlarında kullanımı, söz varlığına katkıları, Türk lehçelerindeki kullanımı, inanış ve geleneklerdeki kullanımı, şiir ve romanlarda kullanımı, ödünçlemeler, yapım ekleri edebiyat, tarih, sosyoloji, gastronomi, psikoloji, tıp vb. alanlardaki kullanımı bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Türkiye Türkçesi, bugün eksik ve tamamlanması gereken bazı kısımları olmakla beraber 7.158 madde başından oluşan küçümsenmeyecek nitelikte bir söz varlığını barındıran *Türkçede Renkler Sözlüğü*'ne (Eminoğlu, 2014) sahiptir. Temel söz varlığı içerisinde yer alan ve ait olduğu dili zenginleştirici unsurlardan biri olan renk adları, adbilim çerçevesinde ele alınıp incelenmekle birlikte birleşik fiillerle kullanımları yönünden Türkçede incelenmemiştir. Bu çalışmada Tarihi Türk lehçelerinde renklerin hangi birleşik fiiller ile birlikte kullanıldığı ve kullanım özellikleri üzerinde durulmuş, ayrıntılı bir şekilde incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Türk lehçeleri, Türkiye Türkçesi, renk adları, birleşik fiil.

Abstract

There are several studies about colors in Turkish. From the Orkhon inscriptions to the present, this subject has been studied by local and foreign researchers with various methods in different fields and analyzed in the form of papers, articles, books and thesis. Some of these studies can be listed as number of colors in Turkey Turkish, usage characteristics and systematics in written and spoken language, use of proverbs and idioms, form, meaning and concept dimension, usage in place, person, animal (horse coat colors and horse markings), plant and object names, contributions to vocabulary, usage in Turkish dialects, its use in belief and traditions, usage in naming horse hair, its use in poetry and novels, borrowings, affixes, use in the fields such as literature, history, sociology, gastronomy, psychology, medicine.

Even though Turkey Turkish has some parts that are lacking and need to be completed, it has *Dictionary of Colors in Turkish* (Eminoğlu, 2014), which contains a notable vocabulary consisting of 7,158 items. Color names in the frame of basic vocabulary which are one of the

** Bu çalışma Johannes Gutenberg Üniversitesi'nin Almanya'nın Mainz şehrinde 2-4 Ağustos 2023 tarihleri arasında düzenlemiş olduğu 21. Uluslararası Türk Dil Bilimi Konferansı'nda (21st International Conference on Turkish Linguistics) sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye, e-posta: sakucuk@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3582-2576.

elements that enrich the language it belongs to, have not been examined in Turkish in terms of their use with compound verbs, though; they are discussed and examined within the framework of nomenclature. Thus, this study has focused on and evaluated in detail which compound verbs colors are used with in Historical Turkish dialects and their usage characteristics.

Key Words: Historical Turkish dialects, Turkey Turkish, color names, compound verb.

Giriş

Hayatımızı renklendiren, güzelleştiren unsurlardan biri de dil içi dünya görüşünün dile ve edebiyata yansması renklerdir. Renkler, çeşitleri ile olduğu kadar kullanım özellikleri yönünden de dikkat çekici olup Türkçede geçmişten günümüze fonetik, yapı ve anlam yönünden değişime uğramışlardır. Yapı yönünden basit isim (ak, kara, kızıl, kök, saman 'sarı renk' vb.); türemiş isim (karaca, yeşilimtrak, beyazlık, mavili vb.; altuni, nohudi, barudi gibi Arapça aitlik eki (+î) ile türetilmiş renkler); birleşik isim (camgöbeği, fındikkabuğu vb.); kelime grubu olarak belirtisiz isim tamlaması (altın sarısı, kahverengi, gül rengi vb.); Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun eserlerinde karşımıza çıkan belirtili isim tamlaması yapısındaki kullanımlar (karadutun moru, kuzgunun moru, menekşenin moru vb. Eyüboğlu Güngördü'den Özmen, 2016, s. 86); sıfat tamlaması (koyu kırmızı, kan kırmızı, açık mavi vb.) gibi kullanımlarının yanı sıra yazılı dilde özellikle Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde birleşik fiillerle birlikte kullanılmışlardır (Küçük, 2010a, s. 420-427).

Renk adlarının birleşik fiillerle kullanımı tarihî Türk lehçelerinde yaygınlaşmakla birlikte Çağatay Türkçesi dönemi edebî eserlerinde renklerin birleşik fiillerle birlikte kullanımı özellikle şiir türünde oldukça yaygınlaşmıştır. Aynı durum Karahanlı Türkçesi dönemi manzum eserlerinden *Kutadgu Bilig* için de söz konusudur.

Dilde kelime yapma yollarından biri de isim ve fiiller için de geçerli olan birleştirmedir. "Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir." (Korkmaz, 2003, s. 791) Fiillerde olduğu gibi birleşik fiiller de tek bir oluşu veya kılışı karşılırlar (Ercilasun, 1984, s. 48). Birleşik fiillerde yardımcı fiilin görevi ismi fiil durumuna getirmek olup esas anlam isim üzerindedir (Korkmaz, 2003, s. 792; Güner, 2021, s. 293-294). Ancak Türkçede yardımcı fiillerin yalnız isimler değil sıfat, zarf ve ünlemlerle birlikte kullanımı da söz konusudur (Güner, 2021, s. 294).

Tarihî Türk lehçelerinde renklerin yaygın olarak 1. *Renk adı + yardımcı fiil*, 2. *Renk adı + esas fiil yapısında* kullanıldıkları görülmektedir. *Renk adı + yardımcı fiil* yapısında renk adından sonra genellikle *bolmak/olmak, etmek/itmek, eylemek* veya *kılmak/kılınmak* birleşik fiilleri kullanılmıştır. Türkçede *et-*, *ol-*, *eyle-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri somut veya soyut bir nesneye isim olan bir ismi bir fiil durumuna bir oluş ve kılış şekline dönüştürür (Korkmaz, 2023, s. 258). İsim ve sıfat görevli renk adları ile birleşik fiiller oluşturan bu yeni yapılar oluş ve kılış bildirmekle birlikte, Tarihî Türk lehçelerinde hareketin her zaman özne dışındaki bir varlığa yani bir nesneye yöneldiği ve geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelen *-Ar*, *-(l)r-/(U)r-*, *Dir-/-DUr-*, *-(l)t-/(U)t-*, *-z*, *-zır-* (Korkmaz, 2019, s. 131; Topaloğlu, 2019, s. 62) gibi ettirgenlik eklerini (causative verbs, factitive verbs) üstlenememekle birlikte anlamca ettirgen bir yapıya da dönüştükleri görülür.

Bu çalışmada tarihî Türk lehçelerinden Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemi edebî eserlerinde renklerin birleşik fiillerle birlikte kullanımı incelenmiştir.

1. Renk Adlarının Yardımcı Fiille Kullanımı

Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiilli renk adları genellikle oluş bildirirler.

1.1. Bolmak/olmak yardımcı fiili ile

Bolmak/olmak yardımcı fiili tarihî Türk lehçelerinde *ak, al, ala, boz, enâr, gül-gûn, gül-nâr, kara, karalğu/karanğu/karanğu, kaṭrân, kırğul, kızgıt, kızıl, kök, kökiş, la'l-gûn, lâle-gûn, lâle-reng, nârenc-veş, nil-gûn, örün, sarıg / saru, sebz, sebz-püş, sefid, sîm-âb, siyeh, sürh-rüy, şâm, ürün/yürün, yaşıl, zerde* gibi renk adlarına dayalı tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır. Bunların içerisinde *ak, kara ve kızıl* tamlayıcıları farklı olarak, *bolmak* fiilini *appak bolmak, kap kara bolmak* ve *kıp kızıl bolmak* şeklinde pekiştirme hecesi ile tamamlamıştır.

Bolmak/olmak yardımcı fiili ile tamlanan renk adları oluş bildirmekte olup genellikle Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmuştur. Bunlardan *enâr, gül-gûn, gül-nâr, la'l-gûn, lâle-gûn, lâle-reng, nârenc-veş, nil-gûn, sebz, sebz-püş, sefid, sîm-âb, siyeh, sürh-rüy, şâm, zerde* Farsça; *kaṭrân* ise Arapça kökenlidir. Bu yapıdaki kullanımlarda renk adlarından oluşmuş tamlayıcıların büyük çoğunluğu Farsça kökenlidir.

ak bolmak: 1. “beyazlamak, ağarmak” (HŞ 4070, KE 160v/20, NF 55/2, ME 163/5) (Ünlü, 2012a, s. 34) 2. “aklaşmak, beyazlaşmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24); **ak olmaklık:** “beyazlaşma, ağarma” (TİEM 40 144b/8) (Ünlü, 2012c, s. 49)

al bolmak: “kırmızılaşmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 29)

ala bolmak: 1. “alaca renkli olmak” (KB 6579) (Ünlü, 2012b, s. 32) 2.1. “rengi solmak, rengi atmak” (KE 225r/5) (Ünlü, 2012a, s. 37) 2.2. “ala renkli olmak” (ME 163/2) (Ünlü, 2012a, s. 37)

appak bolmak: “bembeyaz olmak, beyazlaşmak” (ME164/5) (Ünlü, 2012a, s. 47)

boz bolmak: 1. “kül renkli olmak, kül rengine dönmek, bozarmak” (KB 1996) (Ünlü, 2012b, s. 147) 2. “boz renginde olmak, bozarmak” (ME 162/4) (Ünlü, 2012a, s. 108)

enâr bolmak: “kırmızılaşmak, kırmızı renginde olmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 336)

gül-gûn bolmak: “gül renginde olmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 412)

gül-nâr bolmak: “nar çiçeği renginde olmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 413)

kap kara bolmak: “simsiyah olmak, simsiyah kesilmek, siyahlaşmak” (KB 4323, RKT 30/57b2, TİEM 73 358r/7) (Ünlü, 2012b, s. 356)

kara bolmak: 1. “siyahlaşmak” (KB 6463) (Ünlü, 2012b, s. 358) 2. “karartmak, siyahlaşmak” (KE 27r/20, ME 163/3) (Ünlü, 2012a, s. 287) 3. “kararmak” (NH, YED, 7/7 BV (2), 42b/16 ÇFK) (Ünlü, 2013, s. 579); **kara olmak:** 1. “karartmak” NH (Ünlü, 2013, s. 579) 2. 1. “kararmak, karanlık olmak” (Süh. XIV. 184) (TDK, 1996, s. 2277) 2. 2. “kararmak” (BKT 62a/5, MKT 44b/1) (Ünlü, 2012c, s. 385)

karalğu bolmak: kararmak, kör olmak (TİEM 73 245r/7) (Ünlü, 2012b, s. 360); **karanğu bolmak:** 1. “kararmak” (KE 170v/21) (Ünlü, 2012a, s. 288) 2. “kararmak, gece olmak, karanlık çökmek” (NH, FK) (Ünlü, 2013, s. 582); **karanğu bolmak:** 1. “kararmak, karanlık çökmek” (TİEM 73 102r/8) (Ünlü, 2012b, s. 360) 2. “kararmak” (HKT 132b/7, NF 90/11) (Ünlü, 2012a, s. 288); **karanlık bolmak:** 1. “karanlık olmak, kararmak” (TİEM 73 417r/4) (Ünlü, 2012b, s. 360) 2. “kararmak” (KE 118v/17) (Ünlü, 2012a, s. 289)

kaṭrân bolmak: “siyahlaşmak, katran olmak” (KE 202r/6) (Ünlü, 2012a, s. 297)

kıp kızıl bolmak: “kıp kırmızı olmak” (KB 2385) (Ünlü, 2012b, s. 419)

kırgıl bolmak: “kırçıl renginde olmak, kırarmak” (ME 140/6) (Ünlü, 2012a, s. 318); **kırgıl olmak:** “saç ve sakala ak düşmek” (Kadeb. XVIII. 494 - 1) (TDK, 1996, s. 2506)

kızgıt bolmak: “kızarmak, kızılımsı reнге bürünmek” (ME 4/4) (Ünlü, 2012a, s. 324)

kızıl bolmak: 2. “kızıllaşmak, kızarmış olmak” (KE 27r/6, ME 162/6, NF 179/13) (Ünlü, 2012a, s. 324) 3. “kırmızılaşmak” (NH, 235/7, BV (2), FK) (Ünlü, 2013, s. 631); **kızıl olmak:** “kızarmak” (MKT 391b/4) (Ünlü, 2012c, s. 431); “kızarmak” (KG, 702, 771)

kök bolmak: “gök renginde olmak, yeşermek, yeşillenmek” (ME 162/5) (Ünlü, 2012a, s. 340)

kökiş bolmak: “göğermek, mavimsileşmek” (ME 164/3) (Ünlü, 2012a, s. 341)

kömür gibi olmak: “Kararmak, güneşte yanmak” (LO, 249)

la'l-gün bolmak: “lale rengine dönmek, kırmızılaşmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 692); **lâle-gün olmak:** “lale renkli olmak, lale rengine dönüşmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 692)

lâle-reng olmak: “lale renkli olmak, lale rengine dönüştürmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 692); KYED.

nârenc-veş bolmak: “turunca benzemek, turunç renginde olmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 825)

nîl-gün bolmak: “mavi renkli olmak, çividi renkli olmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 846)

örünj bolmak: “ağarmak, beyazlamak (saç-sakal)” (KB 552) (Ünlü, 2012b, s. 621)

sargarmış bolmak: “sararmış olmak, sararmak” (TİEM 73 297r/8) (Ünlü, 2012b, s. 658)

sarığ bolmak: 1. “sararmak” (KB 4544) (Ünlü, 2012b, s. 658) 2. “sararmak” (HŞ 2427, ME 162/7, NF 234/1) (Ünlü, 2012a, s. 503) 3. “sararmak, solmak” (NH, TMA) (Ünlü, 2013, s. 951); **saru olmak:** “sararmak” (MKT 290b/6) (Ünlü, 2012c, s. 634)

sebz olmak: “yeşermek, yeşillenmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 961)

sefid bolmak: “aklanmak” (GT) (Ünlü, 2013, s. 962)

sîm-âb bolmak: “gümüş renginde olmak” (NH, Sî) (Ünlü, 2013, s. 990)

siyeh bolmak: “siyahlaşmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 997)

şâm bolmak: “akşam olmak, kararmak” (NH, 36/11) (Ünlü, 2013, s. 1026); **şâm olmak:** “Akşam olmak, kararmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 1026)

ürünj bolmak: 1. “beyaz olmak, beyazlaşmak” (RKT 28/6a1, TİEM 73 268v/4) (Ünlü, 2012b, s. 905) 2. “beyaz olmak, beyazlaşmak” (KE 72v/15) (Ünlü, 2012a, s. 640); **ürüng bolmak (saçı sakalı ürüng bolmak):** (saçı sakalı beyaz olmak) ihtiyarlamak. (KB: 1103) (Şen, 2017, s.165)

yaşıl bolmak: 1. “yeşile boyanmak” (ME 162/7, NF 179/12) (Ünlü, 2012a, s. 669) 2. “yeşillenmek, tazelenmek” (KE 160r/1) (Ünlü, 2012a, s. 669); **yaşıl olmak:** “yeşil olmak” (MKT 237a/5) (Ünlü, 2012c, s. 859)

yürüng bolmak (saçı yürüng bolmak): (Saçı kırılmak) ihtiyarlamak. (TT VII: 33 [43] (Şen, 2017, s. 165).

zerde bolmak: “sararmak, sarı olmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 1277)

1.2. Etmek/itmek yardımcı fiili ile

Etmek/itmek yardımcı fiili *ağ, al, eblağ, enâr, humret, kara, karanğu, la'l-gün, sevâd, siyeh-rüy, şâm, tîre* gibi renk adları ile tamamlanmıştır. Bu tamlayıcılardan *enâr, la'l-gün, siyeh-rüy, şâm, tîre* Farsça; *eblağ, humret* ve *sevâd* Arapça kökenlidir. Bu yapıdaki birleşik kullanımlar yapıcı ettirgenlik eki almamakla birlikte anlamca genellikle ettirgen bir yapıdadırlar. Aslında renk adlarının aldıkları yardımcı fiillerde oluş, kılış fiili yapılmak istenmeleri etkilidir. ak ol- (oluş), ak et- (kılış) gibi. Yani renklerin niteliğinden çok eylemin niteliği etkilidir.

ağ etmek: “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24) ; **ağ itmek:** “beyazlaştırmak, beyazlatmak” (HŞ 4235) (Ünlü, 2012a, s. 34)

al itmek: “kızarmak, kırmızılaşmak” (YED, 41/4 BV (2) (Ünlü, 2013, s. 29)

eblağ etmek: “rengarenk yapmak, renklendirmek” (NH) (Ünlü, 2013, s. 317)

enâr itmek: “kırmızılaştırmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 336)

humret etmek: “kızıllaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 485)

kara etmek: “karartmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 579)

karanğu itmek: “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 582)

kızıl itmek: “kızıllaştırmak” (ŞHD, YED) (Ünlü, 2013, s. 631)

la'l-gün itmek: “lale rengine döndürmek, kırmızılaştırmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 692)

sevâd etmek: “karartmak, karalamak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 977); **sevâd itmek:** “karartmak, karalamak” (GN, YED) (Ünlü, 2013, s. 977)

şâm itmek: “karartmak, kararmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 1026)

tîre etmek: “kararmak, bulanıklaştırmak” (NH); **tîre itmek:** “kararmak, bulanıklaştırmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 1133)

1.3. Eylemek yardımcı fiili ile

Eylemek/iylemek yardımcı fiili *ağ, al, benefş, dâc, gök, gül-fâm, gül-gün, hâzrâ, kara/kare, karanğu, kızıl, lâl-reng, müşğîn, siyâh, siyeh-tâb, şâm, tîre* gibi renk ismi tamlayıcılarıyla tamamlanmıştır. Bunlardan *benefş* (menekşe), *gül-fâm, gül-gün, lâl-reng, müşğîn, siyâh, siyeh-tâb, şâm, tîre* Farsça; *hâzrâ* Arapçadır. *Eylemek/iylemek* yardımcı fiili ile oluşturulmuş bu birleşik yapılar, normal isimlerden farklı olarak renk adları ile kullanımlarda ettirgen bir yapıdadır. Türkiye Türkçesinde “etmek”, “kılmak”, “yapmak”, “işlemek” anlamlarıyla birleşik fiiller oluşturan *eyle-* yardımcı fiilinin ettirgen çatı eki ile genişlemiş biçimi olmamakla birlikte tarihî Türk lehçelerinde renk adlarındaki kullanımı anlamca ettirgendir (Korkmaz, 2003, s. 796).

ağ eylemek: “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24)

al eylemek: “kızarmak, kırmızılaşmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 29); **al iylemek:** “kızarmak, kırmızılaşmak” (243/4 BV (2) (Ünlü, 2013, s. 29)

benefş eylemek: “menekşe rengine döndürmek, menekşe rengine çevirmek” (NH) (Ünlü, 2013, s. 121)

dâc iylemek: “karartmak” (FK) (Ünlü, 2013, s. 267)

gök eylemek: “göğertmek, morartmak” (Yuz. Şems. XVI. 383) (TDK, 1996, s. 1738)

gül-fâm eylemek: “gül renkli yapmak, gül rengine döndürmek” (NH) (Ünlü, 2013, s. 412)

gül-gün eylemek: “pembeleşmek, pembeleştirmek” (YED, 750 SD) (Ünlü, 2013, s. 412)

hazrā eylemek: “yeşillendirmek” (NH) (Ünlü, 2013, s. 456)

kara eylemek: 1. “karartmak” (NH, YED, 494 Sİ) (Ünlü, 2013, s. 579) 2. “karartmak” (MKT 427b/2) (Ünlü, 2012c, s. 385); **ḳara iylemek:** “karartmak” (208/7 BV (2) (Ünlü, 2013, s. 579); **ḳare iylemek:** “karartmak” (BV (2) (Ünlü, 2013, s. 584)

ḳaraṅu eylemek: “karanlık hale getirmek, karartmak” (TIEM 40 280a/8) (Ünlü, 2012c, s. 386)

ḳızıl eylemek: “kızıllaştırmak, kırmızı renge döndürmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 631); “kırmızıya boyamak, kızartmak” (KG, 258).

lāle-reng eylemek: “lale rengine dönüştürmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 692)

müşgīn eylemek: “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 807)

saru eylemek: “sarıya boyamak” (KG)

siyāh eylemek: “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 996)

siyeh-tāb eylemek: “çelik mavisi rengine dönüştürmek” (NH, s. 30/38 LM) (Ünlü, 2013, s. 997)

ṣām eylemek: “karartmak, kararmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 1026)

tīre eylemek: “kararmak, bulanıklaştırmak” (NH); **tīre iylemek:** “kararmak, bulanıklaştırmak” (197/2 BV (2) (Ünlü, 2013, s. 1133)

1.4. Kılmak/kılınmak yardımcı fiili ile

Kılmak/kılınmak yardımcı fiili *aḳ, al, benefṣ, çal, çemen-sīmā, enār, erḡuvān, gül-gūn, gül-reng, kara, ḳaraḡu / ḳaraṅu / ḳaraṅku, kızıl, lāceverd, la'l-gūn, mina, müşgīn, sarıḡ, sevād, tīre* ve *yaşıl* renk tamlayıcılarıyla tamamlanmıştır. Bunlardan *benefṣ, çemen-sīmā, enār, erḡuvān, gül-gūn, gül-reng, lāceverd, la'l-gūn, mina, müşgīn* ve *tīre* Farsça; *sevād* Arapçadır. Söz konusu yapılar ettirgenlik eki almamakla birlikte anlamca ettirgen bir yapı taşımaktadırlar.

aḳ kılmak: “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24)

al kılmak: “kızarmak, utancından kızarmak” (KB 2356) (Ünlü, 2012b, s. 31)

benefṣ kılmak: “menekşe rengine döndürmek, menekşe renginde olmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 122)

çal kılmak: “beyazlamak, beyazlaşmak” (KB 1098) (Ünlü, 2012b, s. 174)

çemen-sīmā kılmak: “çimen yüzlü yaratmak, çimen rengine dönüştürmek” (YED) (Ünlü, s. 2013: 236)

enār kılmak: “kırmızılaştırmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 336)

erḡuvān kılmak: “kırmızımtrak hale getirmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 342)

gül-gūn kılmak: “pembeleşmek, pembeleştirmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 412)

gül-reng kılmak: “pembeleşmek, gül rengine dönmek, pembeleştirmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 413)

ḳara kılmak: 1. “kararmak, siyahlaşmak” (KE 27r/20) (Ünlü, 2012a, s. 287) 2. “karartmak, karalık, siyahlık kaplamak” (MÜN, NH, YED, 190/3 BV (2), 157b/8 ŞHD) (Ünlü, 2013, s. 579)

ḳara kılınmak: “karartılmak” (HKT 444a/6) (Ünlü, 2012a, s. 287)

- ķaraġu ķılmaķ:** “karartmak, karanlık hale getirmek” (ME 61/3) (Ünlü, 2012a, s. 288)
- ķaranga ķılmaķ:** “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 582); **ķaraŋķu ķılmaķ:** “karartmak” (HKT 3b/9) (Ünlü, 2012a, s. 288)
- ķızıl ķılmaķ:** 1. “memnun etmek” (KB 954) (Ünlü, 2012b, s. 427) 2. “kızılaştırmaķ” (NH, YED, 87a/10 ŞHD) (Ünlü, 2013, s. 631)
- ķođuġ ķara ķılmaķ:** “karartmak, kömürleştirmek” (TİEM 73 440r/7) (Ünlü, 2012b, s. 440)
- lāceverd ķılmaķ:** “lacivert rengine dönüştürmek” (NH) (Ünlü, 2013, s. 688)
- la’l-gün ķılmaķ:** “lale rengine döndürmek, kırmızılaştırmaķ” (NH) (Ünlü, 2013, s. 692)
- mina ķılmaķ:** “mina rengine bürünmek” (KB 4960) (Ünlü, 2012b, s. 541)
- müşġin ķılmaķ:** “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 807)
- sarıġ ķılmaķ:** 1. “sarartmak” (KB 477) (Ünlü, 2012b, s. 658) 2. “sarartmak” (HŐ 1208) (Ünlü, 2012a, s. 503)
- sevād ķılmaķ:** “karartmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 977)
- tīre ķılmaķ:** “kararmak, bulanıklaştırmaķ” (MÜN, NH, TEH, 8/4 s.8 BV (2)) (Ünlü, 2013, s. 1133)
- yaşıl ķılmaķ:** “yeşile döndürmek, yeşil rengine çevirmek” (ME 72/7) (Ünlü, 2012a, s. 669)

2. Asıl Fiiller ile Kurulanlar

Asıl fiillerle kurulan birleşik fiilli renk adları *bisāt*, *gök*, *ķara*, *ķaraŋķu*, *ķızıl*, *kömür reŋi*, *şıra*, *ürün* gibi renk adı tamlayıcıların *tüzmeķ*, *durmaķ*, *ermek*, *urmaķ*, *giymeķ*, *girmeķ*, *kalmaķ*, *almaķ*, *kayıtmaķ*, *örtmeķ* ve *çıkmaķ* asıl fiilleri ile birleşmesi ile oluşmuştur. Renk adı tamlayıcılardan *şıra* Farsça, *bisāt* Arapçadır. Bu yapıdaki renk adları genellikle oluş bildirirler.

- bisāt tüzmeķ:** “yeşillendirmek, güzelleştirmek, donatmaķ” (TMA) (Ünlü, 2013, s. 153)
- göġerü durmaķ:** “yemyeşil durmaķ, yeşil taravetli bir halde bulunmaķ” (Ferh. XIV. 78) (TDK, 1996, s. 1728)
- ķara ermek:** “kararmak” (DLT C2, 163-20) (Ünlü, 2012b, s. 358)
- ķaraġa urmaķ:** “kararmak” (MG) (Toparlı vd., 2007, s. 127)
- karalar giymeķ ~ karalara girmeķ:** “siyahlara bürünmek, matem elbisesi giymeķ” (Ferec. XV. 73) (TDK, 1996, s. 2265)
- karalıġı aġarmaķ:** “rengini atmaķ, başka reŋe girmeķ” (Anter. XIV. 2, 577) (TDK, 1996, s. 2266)
- ķaraŋķuluķ iķrā ķalmaķ:** “kararmak, karanlıġa girmeķ, karartmaķ, karanlıklaştırmaķ, kapķara” (TİEM 73 322v/5) (Ünlü, 2012, s. 360)
- ķızıl ermek:** “kızarmaķ” (DLT C2, 163-15) (Ünlü, 2012b, s. 427)
- kömür reŋin almaķ:** “kararmak” (HŐ 1045) (Ünlü, 2012a, s. 342)
- şırayı kayıtmāķ:** “rengini atmaķ” (TZ) (Toparlı vd., 2007, s. 253)
- toġ örtmeķ:** “kapķara kesilmeķ” (TİEM 73 435r/9) (Ünlü, 2012b, s. 811)
- örünärmeķ:** “aġarmaķ” (KTSV 18B, 31)

ürün çıkmak: “lekesiz beyazlıkta çıkmak” (TİEM 73 229r/ 8) (Ünlü, 2012b, s. 906)

yürüñermek: “ağarmak” (DS, 287)

Sonuç

Türkçede at donu (tüy veya kıl rengi) ve nişanlarında kullanılmayan ve her renk adı ile bütünleşmeyen birleşik fiillerin renk adı tamlayıcılarla kullanımlarında en işlek tamlanan yapı *bolmak / olmak* yardımcı fiilidir. Bunu *eylemek / iylemek, kılmak / kılınmak* ve *etmek / itmek* yardımcı yapıları izlemektedir (Bk. Tablo 1).

Tablo 1. Ana Renk Adları ile Kullanılan Birleşik Fiiller

Ana Renkler	Yardımcı Fiiller			
	<i>bol- / ol-</i>	<i>et- / it-</i>	<i>eyle- / iyle-</i>	<i>kıl- / kılın-</i>
<i>ak</i>	+	+	+	+
<i>al</i>	+	+	+	+
<i>hazrā</i>			+	
<i>humret</i>		+		
<i>kara</i>	+	+	+	+
<i>kızıl</i>	+	+	+	+
<i>kızıgt</i>	+			
<i>kök / gök</i>	+		+	
<i>örüñ / ürüñ / yürüñ</i>	+			
<i>sarığ / saru</i>	+		+	+
<i>sefid</i>	+			
<i>siyeh / siyah</i>	+		+	
<i>yaşıl</i>	+			+
<i>zerde</i>	+			

Renk adı tamlayıcılar, *ala bolmak, boz bolmak* şeklinde 1; *sarığ/saru bolmak, sarığ kılmak* şeklinde 2; *al bolmak, al itmek, al kılmak* şeklinde 3; *kızıl olmak, kızıl itmek, kızıl eylemek, kızıl kılmak* şeklinde 4; *çara bolmak/olmak, çara etmek, çara eylemek/iylemek, çara kılmak/kılınmak, çara ermek* şeklinde en fazla 5 yardımcı yapı (yardımcı fiil) alabilmektedir.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde *bolmak* yardımcı yapısı *ak, kara* ve *kızıl* tamlayıcılarına pekiştirme hecesi eklenmesi ile oluşturulmuş *appaç bolmak* (ME 164/5), *kap çara bolmak* (KB 4323, RKT 30/57b2, TİEM 73 358r/7), *kıp kızıl bolmak* (KB 2385) kullanımlarına sahiptir. Pekiştirme hecesi ile kurulan bu yapılar Türkiye Türkçesine *ol-* yardımcı yapısı ile *kapçara olmak, kıpkırmızı olmak, mosmor olmak, sapsarı olmak* vb. şeklinde ulaşmakla birlikte *kes-* asıl fiili ile anlam değişimine uğramaksızın *kıpkırmızı kesilmek, mosmor kesilmek, sapsarı kesilmek* gibi yapılara da dönüşmüşlerdir (Eminoğlu, 2014; Öztürk, 2018). Tarihi Türk lehçelerindeki *karañgu bolmak* yapısı günümüz Türkçesinde *basmak* asıl fiili ile *karanlık basmak* “(hava için) kararmak, akşam olmak”; *yaşıl olmak* ve *yaşıl kılmak* yapıları ise *dönmek* asıl fiili ile *yeşile dönmek* “(bitki için) olgunlaşmak, yeşil renk almak” şeklinde bir kullanıma dönüşmüştür (Öztürk, 2018, s. 138, 327). Renk adlarında derecelendirme bildiren yapılarla ilgili olarak ise Karahanlı Türkçesi döneminde *koğuğ çara kılmak* (TİEM 73 440r/7) kullanımına rastlanmaktadır.

Somatlaştırmaya dayalı, tabiattan esinlenme yoluyla daha çok çiçek ve bitki adlarından oluşturulmuş Farsça kökenli birleşik yapıların özellikle Çağataycanın Farsça ile etkileşimine bağlı olarak Çağatay edebiyatında özellikle şiirde yoğunlaştığı görülmektedir (Küçük, 2010b, s. 569-570; Küçük, 2010c, s. 157). Tabiata dayalı birleşik

yapılı renk adlarının daha çok bol- / ol- yardımcı fiili ile oluşturulduğu onu kıl- / kılın-, eyle- / iyle- ve et- / it- yardımcı yapılarının izlediği görülmektedir (Bk. Tablo. 2).

Tablo 2. Tabiata Dayalı Renk Adları ile Kullanılan Birleşik Fiiller

Tabiata Dayalı Renkler	Yardımcı Fiiller			
	<i>bol-/ol-</i>	<i>et-/it-</i>	<i>eyle-/iyle-</i>	<i>kıl-/kılın-</i>
<i>benefş</i>			+	+
<i>çemen-sîmā</i>				+
<i>enār</i>	+	+		+
<i>erğuvān</i>				+
<i>gül-fām</i>			+	
<i>gül-gūn</i>	+		+	+
<i>gül-nār</i>	+			
<i>gül-reng</i>				+
<i>kaṭrān</i>	+			
<i>kömür</i>	+			
<i>lāceverd</i>				+
<i>la'l-gūn</i>	+	+		+
<i>lāle-reng</i>	+		+	
<i>mina</i>				+
<i>nāreñç-veş</i>	+			
<i>nîl-gūn</i>	+			
<i>sebz</i>	+			
<i>sîm-āb</i>	+			
<i>şām</i>		+	+	

bol-/ol- birleşik yapılı renk adlarında bir oluş söz konusudur. Örneğin *aḳ bolmak* 1.“beyazlamak, ağarmak” (HŞ 4070, KE 160v/20, NF 55/2, ME 163/5) (Ünlü, 2012a, s. 34), 2.“aklaşmak, beyazlaşmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24); *aḳ olmaḳlık* “beyazlaşma, ağarma” (TİEM 40 144b/8) (Ünlü, 2012c, s. 49); *appaḳ bolmak* “bembeyaz olmak, beyazlaşmak” (ME164/5) (Ünlü, 2012a, s. 47) gibi. İncelenen sözlüklerde renklere dayalı sözlük birimlerin karşılıkları sözlük hazırlayanlar tarafından bazen de yanlış verilmiştir. Örneğin *gül-nār bolmak* “nar çiçeği renginde olmak” (YED) (Ünlü, 2013, s. 413) şeklinde tanımlanmıştır. Bu noktada *kaṭrān bolmak* karşılığı “simsiyah olmak, simsiyah kesilmek, siyahlaşmak” (KB 4323, RKT 30/57b2, TİEM 73 358r/7) (Ünlü, 2012b, s. 356) açıklaması da doğrudur. Ancak *kaṭrān bolmak* karşılığı verilen “karartmak” (KE 27r/20, ME 163/3) (Ünlü, 2012a, s. 287) açıklaması doğru değildir. Burada ettirgen bir yapıdan ziyade bir oluş/durum söz konusudur.

ol- yardımcı yapısı ile oluşturulan birleşik yapıların ettirgen/oldurgan biçimleri *et-* ve *yap-* yardımcı yapıları ile karşılanırken birleşik yapılarla kullanılan renk adlarında oluş bildiren *ol-* yapısının ettirgen/oldurgan biçimleri *et-*, *eyle-* ve *kıl-* yardımcı yapıları ile sağlanmıştır. Örneğin *aḳ etmek* “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24), *aḳ itmek* “beyazlaştırmak, beyazlatmak” (HŞ 4235) (Ünlü, 2012a, s. 34), *aḳ eylemek* “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24), *aḳ kılmaḳ* “aklaştırmak, beyazlaştırmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 24) gibi. Bu aşamada *al itmek* karşılığı “kızarmak, kırmızılaşmak” (YED, 41/4 BV (2) (Ünlü, 2013, s. 29), *al eylemek/iylemek* karşılığı

“kızarmak, kırmızılaşmak” (NH) (Ünlü, 2013, s. 29), *al kılmak* karşılığı “kızarmak, utancından kızarmak” (KB 2356) (Ünlü, 2012b, s. 31); *çal kılmak* karşılığı “beyazlamak, beyazlaşmak” (KB 1098) (Ünlü, 2012b, s. 174) ve *erğuvân kılmak* karşılığı “kırmızımtırak hale getirmek” (YED) (Ünlü, 2013, s. 342) açıklamaları doğru değildir. Bu yapıların karşılıklarının ettirgen bir yapıda verilmeleri daha uygun olurdu.

Tarihî Türk lehçelerinde renk adlarındaki ettirgen yapılar günümüz Türkiye Türkçesinde *aklaştırmak, beyazlaştırmak, mavileştirmek, siyahlaştırmak* gibi kullanımlarda isimden fiil yapma eki ile /+IA-ş-tır-/; *morartmak, sarartmak* gibi kullanımlarda yine isimden fiil yapma eki ile /+ar-t/ yapısında sağlanır duruma gelmiştir. Ancak Türkçede kök ve ek yapıları uygun olmasına rağmen *karalaştırmak, kızılaştırmak* ve *yeşilleştirmek* gibi ettirgen yapıları kullanımlara *Türkçe Sözlük*'te (TDK, 2011) ve *Güncel Türkçe Sözlük*'te (tdk.gov.tr) yer verilmemiştir.

VIII. ve XVI. yüzyıllar arasında *er-* ek fiili ile birleşerek asıl fiil yapısında kullanılan *kara ermek, kızıl ermek* (DLT) (Paçacıoğlu, 2016); beyaz karşılığı kullanılan ve zamanla sözcük ölümüne uğrayan *örünj* kelimesi ile oluşturulan *örünüermek / yürünüermek / (ağarmak)* gibi birleşik yapılar günümüz Türkçesine ulaşamamıştır.

Eser Adı Kısaltmaları

Anter. XIV. Antername; **BKT** Bursa Kur'an Tercümesi; **BV** Bedayi'u'l-Vasat; **ÇFK** Çağatayca Fıkıh Kitabı; **DS** Drevnetyurkskiy Slovar **DLT** Dîvân ü Lügâti'-Türk; **Ferec. XV.** Ferec Ba'de's-Şidde; **Ferh. XIV.** Ferhengname-i Sa'di Tercümesi; **FK** Fevâidü'l-Kiber; **GN** Gül-ü Nevruz; **GT** Gülistan Tercümesi; **HKT** Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi; **HŞ** Hüsrev ü Şîrin; **Kadeb. XVIII.** Kanunü'l-Edeb Tercümesi; **KB** Kutadgu Bilig; **KE** Kısasü'l-Enbiyâ; **KG** Kitâb-ı Gunya; **KTSV** Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı; **KYED** Kıssa-i Yûsuf, (Yusuf u Züleyha); **LM** Leylî vü Mecnûn; **LO** Lehçe-i Osmânî; **ME** Mukaddimetü'l-Edeb; **MG** Münyetü'l-Guzât; **MKT** Manisa Kur'an Tercümesi; **MÜN** Münşe'ât; **NF** Nehcü'l-Ferâdis; **NH** Nevâdirü'n- Nihâye; **RKT** Ryland Nüşhası Kur'an Tercümesi; **SD** Mevlâna Sekkâkî Dîvânı; **Sİ** Sedd-i İskenderî; **Süh. XIV.** Süheyl ü Nevbahar; **ŞHD** Şiban Han Dîvânı; **TEH** Târih-i Enbiyâ ve Hukemâ; **TIEM 40** Satır Altı Kuran Tercümesi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi No.40; **TIEM 73** Satır Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslâm Eserleri Müzesi No.73; **TMA** Târih-i Mülûk-ı 'Acem; **TZ** Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügâti't-Türkiyye; **YED** Yusuf Emîri Divânı; **Yuz. Şems. XVI.** Yusuf ve Zeliha.

Kaynakça

- Ahmed Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî*. (haz. Recep Toparlı). Ankara: TDK Yayınları.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)* (çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu). Ankara: TDK Yayınları.
- Drevnetyurkskiy Slovar* (1969). (Redaktörler: V. M. Nadalyaev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak), Leningrad: Akademija Nauk SSSR, Institut Yazykoznanija.
- Eminoğlu, H. (2014). *Türkçede Renkler Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erzurumlu Darîr (1994). *Kıssa-i Yûsuf (Yusuf u Züleyhâ)*. (haz. Leylâ Karahan). Ankara: TDK Yayınları.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kitâb-ı Gunya* (1995). (haz. Muzaffer Akkuş), Ankara: TDK Yayınları.

- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2023). Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*. [e-kitap] Ankara: TDK Yayınları. 259-267. (Türk Dili. 559, Temmuz 1998, 3-14).
- Küçük, S. (2009). Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları. *Turkish Studies*, 4(8), 1830-1855.
- Küçük, S. (2010a). Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 420-427.
- Küçük, S. (2010b). Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları. *Turkish Studies*, 5(1), 556-577.
- Küçük, S. (2010c). Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları. *Gazi Türkiyat*, (7), 155-196.
- Özmen, M. (2016). Türkçede Renkleri Adlandırma Sorunu. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 81-89.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Öztürk, D. (2018). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1996). *Tarama Sözlüğü*. C.III-IV. Ankara: TDK Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R. - vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012c). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleleri Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 10.09.2023].